

BƏZİ DÜNYA DİLÇİLƏRİNİN SINTAQM HAQQINDA FİKİRLƏRİ

Haşım Əkbərov

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: hashim.akbar@mail.ru

DOI: 10.30546/.2960-1967.2023.2.40

Xülasə. Məqalə dünya dilçilərinin sintaqmlar haqqında fikirlərindən, Azərbaycan və ingilis dillərində sintaqm və onun təbiətinin tədqiqindən bəhs edir. Eyni zamanda sintaqm növlərinə görə təsnif edilən sintaktik vahid kimi də araşdırılır.

Avropa dillərində sintaqmın tədqiqi XX əsrdə başlamışdır. Buna humanitar, psixologiya, antropologiya, psixolinqvistika, sosiologiya, ünsiyyət proseslərini araşdıran müxtəlif bilik sahələrindəki elmi nailiyyətlər kömək etmişdir. Müxtəlif dil məktəbləri arasında çoxlu mübahisələr də yaranmışdır. Bu məqalənin tədqiqat obyektini germaşünaslığın dilçilik nəzəriyyələrini nəzərdən keçirmək, Azərbaycan dilinin relyativ sintaqmlarının (RS) işlənməsində istifadə oluna biləcək tipoloji tədqiqatların müəyyənəndirilməsindən ibarətdir. Elmi marağımızın obyektini nəzəriyyənin gələcək inkişafı və onun Azərbaycan RS - sintaqmatik yolunun təbiəti nəzərə alınmaqla tətbiqidir.

Azərbaycan dilində RS milli əsasa söykənir. Bu iş bu sahədə ilk cəhdlərdən biridir. Beləliklə, RS-i tədqiq etdiyimiz fundamental iş kimi kombinator dilçiliyinin yaranması və inkişafının nəzəri və metodoloji əsasları Azərbaycan və xarici (Qərbi Avropa və Amerika) dilçilərin nəzəri əsərləri kimi qiymətləndirilməlidir.

XX əsrdə kombinator dilçiliyin inkişafına ən böyük töhfəni Amerika dilçiləri (C.Kats, J.Fodor, U.Vaynrayx) vermişlər. Onlar sintaqmatik təsvirdə semantikanın zəruriliyini vurğulamışlar. J.R.Firsin rəhbərlik etdiyi London dilçiləri nitqin tədqiqinə diqqət yetirmək zərurətini yalnız onun linqvistik deyil, həm də nitqin dildənkənar xüsusiyyətlərinə aid edirlər. Struktur dilçiliyin irəliləməsinə baxmayaraq, germaşünaslıqda hələ də şifahi vasitələrin formalarının təsnifatı yoxdur. Beləliklə, sinxron germaşünaslıqda eyni dilə aid olan semioloji sistemlərin qlobal təsvirinə ehtiyac vardır.

Açar sözlər: ünsiyyət, semantika, semantik-sintaktik, sintaqm, sintaksis, sintaqmatik münasibətlər

Giriş

Dildəki dəyişikliklər həmişə yavaş-yavaş gedir və tədricən nəzəri dilçiliyə uyğunlaşır. Sintaqmın tədqiqi XX əsrdə intensivləşmişdir. Təkcə humanitar elmlər sahəsində deyil, həm də psixologiya, antropologiya, psixolinqvistika, sosiologiya, ünsiyyət proseslərini araşdıran müxtəlif bilik sahələrindəki elmi nailiyyətlər də buna kömək etmişdir. Qərb dilçilik məktəblərində müxtəlif dillərin ünsiyyətinin əsaslarının yaradılmasına kömək edən metodologiyaların axtarışı əsasında sintaqmlar tədqiq olunmuşdur. Bununla belə, müxtəlif dil məktəbləri, çox vaxt milli dilin təbiətinə və onun fəaliyyət dairəsinə görə, tədqiqata yanaşmada iyirmi birinci əsrdə mübahisəli məsələlərlə də uzlaşmışlar.

Azərbaycan dilçiliyində müxtəlif istiqamətlərdə bir neçə məktəbin eyni vaxtda fəaliyyətinə məruz qalmış sintaqmların və ya relyativ sintaqmın problemlə təhlili, əsas amil milli dilçilik məktəbindən dəstək alan relyativ sintaqmın uzun müddət onun təsiri altında olmasıdır. Azərbaşünaslıqda relyativ sintaqmın rus nəzəriyyələri və özünəməxsus

variantları yaradılmışdır. Dünyada gedən qloballaşma prosesi dil qruplarına aid məktəblərdən asılı olmayaraq dünya dillərini, onlarda baş verən prosesləri birləşdirir. Bu hal ünsiyyət problemlərinə, dilçiliyin bütün səviyyələrində dialoqun inkişafı ilə bağlıdır. Bu gün dialoq nəzəriyyələri bütün məktəblərdə daha çox tələb olunur və intensivləşir. Digər tərəfdən, Azərbaycan relyativ sintaqm məktəbi dil mədəniyyətinin bütövlükdə avropalaşma və dil mədəniyyətinin amerikanlaşması prosesinin qarşısındadır problemi ilə əlaqədar olaraq milli qaynaqların qorunub saxlanması tendensiyasını ortaya qoyur. Yalnız indi Azərbaycan relyativ sintaqmı bilavasitə türkşünaslıqda oxşar proseslərə başlamaq imkanı əldə etmişdir. Interferensiya ədəbiyyatda, şifahi nitqdə ifadə olunduğu kimi, dil ənənəsinə aid olan Şərqi və Qərbi nəzəriyyələrinin ortaq dil kökləri, eyni vaxtda çoxvektorlu təsirləri ilə bağlıdır. Əsərdə nitq və publisistik diskursda daha sürətli olan relyativ sintaqmın mövcudluğuna xüsusi diqqət yetirilir. Rus dilçilik nəzəriyyələri (V.Şerba, V.Vinoqradov) nitq aktları ilə əlaqəli, informasiya birliyinin fonetik və ritmik xüsusiyyətləri ilə, qarşılıqlı əlaqədə olan məlumat və nitq tempi ilə əlaqəli sintaqmı müəyyənləşdirir. Müasir rusdilli məktəblərdə sintaqmların tədqiqində paradigmatik yerdəyişmə baş verir və oxşar proseslər Azərbaycan dili məktəbi üçün də xarakterikdir. Bu proses struktur dilçilikdə ümumi maraqla izah olunur.

Tədqiqat işinin məqsədi

Bu elmi tədqiqat işi müstəqil bir iş olaraq ilk dəfə tədqiq olunur. Burada dünya dilçilərinin sintaqmlar haqqında fikirləri qeyd və tədqiq olunur, həmçinin Azərbaycan və ingilis dillərində müqayisəli şəkildə ümumi təhlil olunur. Bunları da nəzərə alıb onlar arasındakı fərqləri araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Tədqiqat işinin aktuallığı

Azərbaycan və ingilis dillərində dilçilikdə, gündəlik danışmada sintaqmlara və onların digər növlərinə, xüsusilə də relyativ sintaqmlara tez-tez rast gəlinir. Bunlar dilçilik baxımından çox zaman mübahisələr doğurur. Akademik V.V.Vinoqradovun təbirincə desək, bu gün konkret olaraq iki dilçi alim tapmaq qeyri-mümkündür ki, onlar sintaqm haqqında eyni fikirdə olsunlar. Bəzi dünya alimləri sintaqmları fonetik, bəziləri isə sintaktik vahid kimi təqdim edirlər. Bu cəhətdən mövzu çox aktualdır.

Dildə dəyişikliklər həmişə yavaş-yavaş baş verir, onların dil nəzəriyyəsinə daxil olması isə daha da ləng gedən bir prosesdir. Müasir dilçilik və onun nəzəriyyəsi həm də yenidən təşkil mərhələsini yaşayır.

Tədqiqat işinin təhlili

Bu məsələ eyni zamanda elmi diskurs qarşısında dayanan ümumi tələblərdən olan elmi paradigmatların əvəzlənməsindən qaynaqlanır. Azərbaycan dilçiliyində relyativ sintaqmların təhlili problemi bir neçə müxtəlif istiqamətli məktəblərin ortaq təsirinə məruz qalıb. Burada başlıca amil kimi xarakterizə edilən cəhət odur ki, əsası milli məktəbdə qoyulmuş RS (relyativ sintaqm) uzun müddət sovet-rus nəzəriyyəsinin təsiri altında qalmış, lakin bununla belə,

azərbaycanşünaslıqda məxsusi RS variantları da yaradılmışdır. Müxtəlif dil qruplarına, məktəblərinə aid olmasından, daxilində baş verən proseslərdən asılı olmayaraq qloballaşma prosesi dünya dillərini bir-birinə yaxınlaşdırır. Bu, diçiliyin bütün mərhələlərində dialoqun inkişafı və kommunikasiya (ünsiyyət) məsələləri ilə bağlıdır. Hal-hazırda bütün dilçilik məktəblərində ünsiyyət nəzəriyyəsi daha çox tələb edilən və aktual olan məsələlər sırasındadır. Digər tərəfdən Azərbaycan RS məktəbi milli mənbələrin saxlanması tendensiyasını üzə çıxarır, bu da öz növbəsində dil mədəniyyətinin avropalaşma və amerikanlaşma kimi ümumi proseslə qarşıdurması ilə izah edilir. Azərbaycan RS-si yalnız indi türkologiyada analoji proseslərlə bir araya gəlmək fürsəti qazanıb. Hətta qohum dillərdə həmin dildə danışanların nitqi təfəkküründə “sintaqmatik özlər” xarakterizə olunan əlaqələr reallaşa bilər. Belə qarşılıqlı mübadilə ortaq dil kökləri, eyni zaman kəsiyində şərq və qərb nəzəriyyələrinin təsiri, ədəbi nümunələrdə və şifahi diskursda əks olunan dil ənənələrinə sadıqlıq ilə izah edilir. Tədqiqatın təcrübi hissəsində daha çox operativliyi ilə seçilən nitqi diskurs və publisistikada RS-in necə bərqərar olmasına xüsusi diqqət yetiririk. Ancaq yalnız indi Azərbaycan dilində RS-lərin obyektiv struktur tədqiqatı üçün əlverişli şərait yaranıb. Rus dilli nəzəriyyələrdə (V.Şerba, V.Vinoqradov) sintaqmanın müəyyən edilməsi nitq aktları, informasiya vahidlərinin fonetik və ritmik xüsusiyyətləri, informasiya vahidlərinin bir-birinə birləşməsi və nitqın tempi ilə əlaqələndirilir [2, s. 56].

Araşdırmada sintaqmanın əlaqə tipləri də (predikativ və qeyri-predikativ: atributiv, obyektiv, relyativ; sintaqmatik və paradiqmatik) dilçilik baxımdan təhlil olunur, onların xüsusiyyətləri geniş şəkildə izah olunur. Predikativ əlaqələrin cümlələrə, qeyri-predikativ əlaqələrin isə söz birləşmələrinə uyğun gəlməsi göstərilir. L.V.Şerba sintaqmanı “ritmik qrup” və “frazə” ilə birlikdə “nitq axınının sintaksis üzvlənməsi” başlığı ilə vermişdir. Aydın olur ki, L.V. Şerba fonetik baxımdan çıxış etsə də, sintaqmanın sintaksislə əlaqədar olduğunu da göstərir və bu sintaktik hadisənin danışq prosesində fasilə və vurğu ilə şərtləndiyinə görə onu fonetika ilə bağlayır.

Əsasən XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq linqvistik relyativizmin milli məktəbləri linqvistik nəzəriyyələrində dərkətmə, idrak məsələlərini daha da gündəmə gətirdilər. Hal-hazırda linqvistik relyativizmdə qeyd edilən intensivlik müşahidə edilmir, nəzəriyyəçilər bu hadisənin əsas və normativ səbəblərini qeyd etmirlər. Bununla belə relyativ sintaqm şifahi diskursda sürətlə inkişaf etdirilir, fərdin milli mədəniyyətlə, milli şüurla bağlı dil proseslərini vurğulayır. Qeyd edək ki, onun proseslərin daha sürətlə inkişaf etdiyi bədii ədəbiyyatda və şifahi diskursdakı mövqeyi arasında əsaslı fərqlər mövcuddur. Bu səbəbdən biz bu tədqiqatımızda RS-nin şifahi diskursda və bədii ədəbiyyata fərqli şəkildə əks edilməsinə xüsusi diqqət yetirməyi lazım bilirik. Ola bilsin ki, bədii mətnin təbiəti ilə bağlı olan fərqli sintaqmatik xüsusiyyətlərin varlığı səbəbindən sintaktik əlaqələr sisteminə daxil olan söz qazanılmış bədii məzmun kəsb edir. RS-nin bu xüsusiyyəti XX əsrin 60-cı illərində Filmorem tərəfindən araşdırılırdı. Qeyd edək ki, RS-nin bu cür variativliyi, müxtəlifliyi nəzəri cəhətdən

izah edilməmiş, onun təsnifatı verilməmişdir. Fərqli dillərin bədii nitqi sadəcə sözlərlə ifadə edilən sintaksisi ilə deyil, həm də dilin ritmik – intonativ xüsusiyyəti ilə də fərqlənir. Sintaqmatikada pauzaların varlığı, ritmin pozulması və ya yoxluğu da bədii məna kəsb edərək sintaqmatik obrazın təcəssümüsi kimi çıxış edir. Biz Azərbaycan və ingilis dillərində məhz bu cəhəti araşdırırıq. Bədii sintaqmanın müqayisəli-tutuşdurma yolu ilə təhlil edilməsi xüsusilə tərcümə təcrübəsində əhəmiyyətli olacaqdır.

Araşdırma zamanı biz tədqiqatlarında nisbilik prinsipi əks olunan nəzəriyyəçilərin (N.Y.Danilevskiy, O.Şpenqler, E.Sepir, F.Boas, L.Vaysqerberq və b.) əsərlərinə istinad etməyi daha üstün hesab edirik [7]. Çünki nisbilik dilçilikdə relyativizmin formalaşmasında və ümumiyyətlə dilçilikdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, XX əsrin əvvəllərində amerikan antropoloji məktəbi (E.Sepir, F.Boas) linqvistik determinizmi tənqid atəşinə tutmuşdur [7]. Daha sonra bu məktəbin nümayəndələri linqvistik fərqliliklərin insan şüuruna təsirini tədqiq etməyə başladılar. Bu cür yanaşma və bu məktəbin nümayəndələrinin araşdırmaları tədqiqat işimizin əsas metodoloji yanaşmalarına, Azərbaycan və ingilis dillərində relyativ sintaqmların təhlili üçün bazis rolunu oynayır. Hər iki dilin müxtəlif dil ailələrinə mənsubluğunu və bu dil ailələrində olan digər dillərin təsirinə məruz qalmasını nəzərə alsaq, qeyd etməliyik ki, bu dillərə aid dil materiallarının mövzu üzrə təhlili zamanı roman-german, rus və türk dillərində relyativ sintaqmların müəyyənləşməsi cəhətləri, mövcud olma prinsipləri və şəkil dəyişmələri də nəzərə alınır. Bu qəbil yanaşma müasir dil məkanının genişlənməsi və eləcə də multilingvistik məkanda dillərin qarşılıqlı mübadiləsindən irəli gəlir.

Sintaqma təyin edən və təyinlənən funksiyasında işlənmiş iki üzvün birləşməsindən ibarət olan bir vahiddir. Sintaqmanın üzvləri kimi həm sözlər, həm morfemlər, həm söz birləşmələri, həm də cümlələr çıxış edə bilər. Məsələn, *Ev almaq, al-maq, meşə zolağının yaşıl ağacları. Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu. və s..*

Sintaqmanın ikiüzvlü vahid kimi anlaşılması fikrini ilk dəfə F. de Sössür irəli sürmüş və bu onun təlimi ilə əlaqədardır. Ferdinand de Sössür sözdə (re-lire), tərkibdə (de grace), cümlə üzvündə yaxud cümlədə (il ya) hər hansı kompleks yaradan iki və ya bir neçə işarənin birləşməsinə yaxud qovuşmasına sintaqma adı verir [4, s.256]. Sintaqma həm də məna bitkinliyinə malik olan ritmik söz qrupudur. Bu halda o sırf fonetik hadisə kimi təqdim olunur. Sintaqmanın fonetik anlayışını xaricdə M.Qrammon, Rusiyada L.V.Şerba, V.V.Vinoqradov, A.N.Qvozdyev [3, s.34-39] və başqaları, Azərbaycanda isə A.A.Axundov irəli sürmüşlər [1, s.149-150]. Sintaqma sintaktik hadisə kimi yanaşanlar da vardır. (Ş.Balli, S.O.Kartsevski, F.F.Fortunatov, B.V.Tomaşevski, A.A.Axundov, H.L.Əkbərov və başqaları).

Dilçilikdə dil və nitq anlayışları fərqləndirilir. Bu fərq sintaksisdə cümlə ilə frazanın fərqi ilə özünü göstərir. Rus dilçisi V.A.Artyomov frazayı nitq vahidi, cümləni isə dil vahidi kimi xarakterizə edir. Beləliklə, cümlə dilin sintaktik vahididir. Frazaya nitqin sintaktik vahididir. Nitqdən dil alınır, frazadan isə cümlə.

Fraza isə yunancadan “phrasis” - ifadə deməkdir. – 1) nitqin bitmiş vahidi – cümlə; 2) musiqi; bitmiş musiqi ifadəsi, bir melodiya [7]. Əgər hər hansı bir dialoga lingvistik baxımdan yanaşsaq, burada qrammatik cəhətdən differensiallaşmamış ifadələrlə rastlaşa bilərik. Bu dil vahidləri strukturuna görə müxtəlifdir və cümləyə verilən təriflə uyğun gəlmir. Aşağıdakı misallara diqqət edək:

- Nə var, nə olub?

- Heç! Bir ovçu gəlib (Ə.Haqverdiyev).

Bunları cümlələrdən fərqləndirmək üçün bəzi terminlər işlədilir. Rus dilçiliyində fraza və ya “vıskazıvanie” terminləri geniş yayılmışdır və bunlar özünü doğrultmuşdur. Cümlə kommunikativ cəhətdən müstəqildir, nitqdə ayrıca bir məlumat verən vahid kimi işlənir. Bu cəhətdən frazalar cümlələrdən fərqlənir, onlar da kommunikativ müstəqilliyə malik olur, nitqdə müəyyən məlumatı bildirməyə xidmət edir. Lakin əsil cümlələr müəyyən qrammatik struktura malik olan vahidlərdir. Onlardan fərqli olaraq frazalar diferensiallaşmamış ifadələrdir. Bu frazalar formal cəhətdən nitqin tənzimlənməmiş, müəyyən qaydalara tabe edilməmiş vahidlərdir.

Y.V.Vannikov da belə hesab edir ki, bir dil vahidi kimi cümlə nitq vahidi olan frazada reallaşır. “Fraza və cümlə nitq ilə dilin müvafiq vahidləridir” [6, s.186]. Sintaqm fonetik və sintaktik hadisə kimi, fraza isə nitqin vahidi kimi qeyd olunur. Burada sintaqm həm fonetik, həm semantik və həm də sintaktik baxımdan tədqiq olunur və onun mənası haqqında geniş söhbət açılır. Sintaqm semantik-sintaktik nitq hadisəsi kimi alınır və izah edilir. Bu baxımdan sintaqm cümlə daxilində məna və ritmik cəhətdən birləşmiş sözlər qrupudur. Sintaqm bir sözdən, hər cür söz birləşməsindən, sintaktik tərkiblərdən, analitik vahidlərdən, bütöv cümlədən ibarət ola bilər. Bəzi dilçi alimlər belə hesab edirlər ki, sintaqm bitmiş bir fikri ifadə edən, ritmik birləşən söz qrupudur (L.V.Şerba, V.V.Vinoqradov) və başqaları isə (F.de Sössür, Ş.Balli, F.Mikuş, B.V.Tomaşevski, S.İ.Kartsevski) sintaqmı fonetik yox, sintaktik hadisə adlandırırlar. Sintaqm haqqında nəzəriyyənin əsasını qoymuş akademik L.V.Şerba onu fonetik hadisə adlandırmışdır. L.V.Şerba yazır: “Nitq - fikir prosesində vahid məna bütövlüyü ifadə edən, bir ritmik qrupdan, eləcə də onların bir neçəsindən ibarət olan fonetik vahidi, mən sintaqm adlandırırım” [5, s. 87].

Nəticə

Beləliklə, elmi marağın əsas obyektini söz birləşməsinin - relyativ sintaqmın, onun nominativ funksiyasının kombinator lingvistikasının tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməsidir. Bu sahədə artıq əldə olunan uğurlar aşağıdakılara geniş imkan yaradır: Azərbaycan dili vahidlərinin uyğunluq təbiətinin ingilis dili ilə müqayisədə dərinlən araşdırmaq; kombinator lingvistikasının Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında aparılan kombinator araşdırmalar fonunda relyativ sintaqmın tədqiq edilməsi mərhələsində olan universal metadilinin formalaşmasına yardımçı olacaq, müqayisəli-tipoloji araşdırmaları

daha da dərinləşdirəcək; relyativ sintaqmların təhlili nominativ söz birləşmələrinin uyğunluq funksiyasının müəyyən edilməsi və təsvirinə şərait yaradacaq.

XX əsrdə kombinator dilçiliyin inkişafına ən böyük töhfəni Amerika dilçiləri (C.Kats, J.Fodor, U.Vaynrayx) vermişlər.

Onlar sintaqmatik təsvirdə semantikanın zəruriliyini vurğulamışlar. J.R.Firsin rəhbərlik etdiyi London dilçiləri nitqin tədqiqinə diqqət yetirmək zərurətini yalnız onun linqvistik deyil, həm də nitqin dildənkənar xüsusiyyətlərinə aid edirlər. Struktur dilçiliyin irəliləməsinə baxmayaraq, germanşünaslıqda hələ də şifahi vasitələrin formalarının təsnifatı yoxdur. Beləliklə, sinxron german tədqiqatlarında eyni dilə aid olan semioloji sistemlərin qlobal təsvirinə ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Axundov A.A., (1988). *Ütumi dilçilik*, Bakı, 256s.
2. Виноградов В.В., (1952). Синтаксические взгляды и наблюдения академика Л.В.Щербы, «Ученые записки Московского университета», выпуск 150, Русский язык, 156с.
3. Гвоздев А.Н., (1958). Современный русский литературный язык, ч. II, Синтаксис, Москва, 246с.
4. Соссюр Ф., (2004). *Курс общей лингвистики*, Москва: УРСС, 276 с.
5. Щерба Л.В., (1953). *Фонетика Французского языка*, Москва, 205с.
6. Фёрс Дж. Р., (1962). *Техника семантики, Новое в лингвистике*, Москва: Изд-во иностранной литературы, Вып. 2, 172с.
7. [www.google.com.az// www.langinfo.ru/](http://www.google.com.az//www.langinfo.ru/)

VIEWS OF SOME WORLD LINGUISTS ON SYNTAGMA

Hashim Akbarov

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article deals with the views of world linguists about syntagmas, researching of syntagma and its nature in the Azerbaijani and English languages. At the same time syntagma is researched as a syntactical unit, classified according to its types.

In European languages researching the syntagma and its nature has intensified in the twentieth century, helped by scientific advances in the field of not only the humanities but also in psychology, anthropology, psycholinguistics, sociology, various fields of knowledge that explore communication processes. Researching of syntagmas in Western schools of linguistics based on the search for a methodology that promotes the creation of the basic fundamentals of communication of different languages. However, various language schools, often due to the nature of the national language and the scope of its operation, in the approach to research, there are differences that are, in fact, remain controversial in the twenty-first century. The object of study in this article is to review the linguistic theories of Germanic studies, the

definition of typological studies which may be used in the development of relative syntagmas (RS) of the Azerbaijani language. The object of our scientific interest is the further development of the theory and its application in consideration of the nature of the Azerbaijani RS - syntagmatic way.

RS in the Azerbaijani language is based on a national basis, but it is possible to use the theoretical definitions and approaches to the analysis of functional-semantic fields, in which the RS is considered on the basis of semantic categories of grammar, taking into account the typological and comparative analysis of languages.

This work is one of the first attempts in this area. Thus, the theoretical and methodological basis of the origin and development of combinatorial linguistics as a fundamental discipline in which we investigate the RS, it should be regarded as theoretical works of Azerbaijani and foreign (Western European and American) linguists.

The American linguists (J.Kats, J.Fodor, U.Vaynraykh) made the greatest contribution to the development of combinatorial linguistics in the twentieth century. They stressed the need of semantics in syntagmatic description. London linguists, headed by J.R.Firth include the need to focus the study of speech is not only its linguistic, but also extra-linguistic features of speech utterances. Despite of the progress of structural linguistics in German studies is still no classification of the forms of verbal means. Thus there is a need for a global description of semiological systems which relate to the same slice in synchronic German studies.

Key words: communication, semantics, semantic-syntactic, syntagma, syntax, syntagmatic relations

ВЗГЛЯДЫ НЕКОТОРЫХ МИРОВЫХ ЛИНГВИСТОВ НА СИНТАГМУ

Гаши́м Акперов

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Статья посвящена взгляды мировых лингвистов о синтагмах, исследованию синтагмы и ее природы в азербайджанском и английском языках. При этом синтагма исследуется как синтаксическая единица, классифицированная по своим типам.

В европейских языках исследования синтагмы и ее природы активизировались в XX веке, чему способствовали научные достижения в области не только гуманитарных наук, но и психологии, антропологии, психолингвистики, социологии, различных областей знаний, исследующих процессы общения. Исследование синтагм в западных лингвистических школах основано на поиске методологии, способствующей созданию основных основ общения разных языков. Однако у различных языковых школ, зачастую обусловленных природой национального языка и сферой его применения, в подходах к исследованию существуют различия, которые, по сути, остаются спорными и в XXI веке. Объектом исследования в данной статье является обзор лингвистических теорий германистики, определение типологических исследований, которые могут быть использованы при разработке относительных синтагм (РС) азербайджанского языка. Объектом нашего научного интереса является дальнейшее развитие теории и ее применение с учетом природы азербайджанского РС – синтагматического пути.

РС в азербайджанском языке базируется на национальной основе, но можно использовать теоретические определения и подходы к анализу функционально-семантических полей, в которых РС рассматривается на основе семантических категорий грамматики с учетом типологической и сопоставительный анализ языков.

Данная работа является одной из первых попыток в этой области. Таким образом, теоретико-методологической основой зарождения и развития комбинаторной лингвистики как фундаментальной дисциплины, в которой мы исследуем РС, следует считать теоретические труды азербайджанских и зарубежных (западноевропейских и американских) лингвистов.

Наибольший вклад в развитие комбинаторной лингвистики в XX в. внесли американские лингвисты (Й.Кац, Дж.Фодор, У.Вайнрайх). Они подчеркивали необходимость семантики в синтагматическом описании. Лондонские лингвисты во главе с Дж.Р.Фиртом считают необходимость сосредоточить изучение речи не только на ее лингвистических, но и экстралингвистических особенностях речевых высказываний. Несмотря на успехи структурной лингвистики, в германистике до сих пор нет классификации форм речевых средств. Таким образом, существует потребность в глобальном описании семиологических систем, относящихся к одному и тому же срезу синхронного германоведения.

Ключевые слова: общение, семантика, семантико-синтаксические, синтагма, синтаксис, синтагматические отношения

Daxil oldu: 15.09.2023;

Çapa qəbul edildi: 24.11.2023;

Çap edildi: 29.12.2023